

УДК 351.851:351.82:378

П. Денищук

## СТРУКТУРА ДОХОДІВ ТА ОСНОВНІ СТАТТІ ВИДАТКІВ ДЕРЖАВНИХ ВНЗ ІІІ–ІV РІВНІВ АКРЕДИТАЦІЇ

Розглянуто сучасний стан фінансування вищої школи в Україні. Визначено структуру і відносний обсяг дохідної частини та основні статті видатків бюджетів державних ВНЗ ІІІ – ІV рівня акредитації. Проаналізовано структуру фінансування фонду заробітної плати викладачів. Визначено можливі шляхи підвищення ефективності процесу розрахунку кількості ставок викладачів та навчального навантаження ВНЗ.

**Ключові слова:** бюджет ВНЗ, структура доходів ВНЗ, основні статті витрат ВНЗ, кількість ставок викладачів.

З переходом до роботи в ринкових умовах перед державними вищими навчальними закладами (ВНЗ) ІІІ – ІV рівнів акредитації\* виникла низка економічних проблем, які особливо загострилися після фінансової кризи 2008 р. Із цим співпали наслідки демографічної кризи та організаційних реформ у сфері середньої освіти. Все це призвело до надзвичайно складного фінансового стану українських ВНЗ. В умовах переходу на ринкові відносини істотних змін зазнала структура як доходів, так і видатків бюджету ВНЗ. При аналізі бюджету ВНЗ особливої актуальності набули питання ефективності розподілу фінансових ресурсів.

Тема ефективного формування і використання бюджету ВНЗ розглядалась у роботах, що стосуються фінансів та ресурсного забезпечення ВНЗ [1 – 3]. Витрати бюджету ВНЗ, досліджувались у працях ряду науковців [4 – 6].

Формування і розподіл бюджету ВНЗ досліджувались Н. Стеблюком [7], М. Івановим та І. Рекуном [8], І. Стецівом [9], Л. Шевченком [10], С. Чепоровим [11].

Водночас невирішеним аспектом загальної проблеми залишається подальше вивчення питання створення готових інструментів для підвищення ефективності управління розподілом фінансових ресурсів ВНЗ. На нашу думку, для створення такого інструментарію необхідно детально дослідити структуру доходів та основні статті видатків бюджетів ВНЗ, щоб виявити можливі резерви зниження витрат та приведення у відповідність дохідної частини бюджету ВНЗ до видаткової. Невисвітленими є питання формалізації і автоматизації управління цими процесами.

Мета статті полягає у дослідженні стану фінансового забезпечення діяльності вищої школи в Україні, а також визначення структури доходів та основних статей витрат бюджетів ВНЗ, щодо пошуку можливих шляхів вирішення фінансово-економічних проблем ВНЗ та забезпечення ефективнішого використання їх фінансових ресурсів.

На сьогодні Україна має розгалужену мережу ВНЗ ІІІ – ІV рівнів акредитації. За останніх двадцять років кількість вказаних освітніх закладів зросла більш ніж удвічі: станом на 2013 р. вона становила 334, проти 149 у 1990 р.

---

\* Далі в тексті під ВНЗ та вищою освітою автор буде мати на увазі державні ВНЗ ІІІ – ІV рівнів акредитації.

При цьому, колосальними темпами зростала чисельність студентів – у період 1990 – 2008 рр. вона збільшилась з 881 тис. до 2,4 млн. З 2009 р. кількість абітурієнтів, як і студентів, почала різко знижуватись та у 2013 р. становила 1,8 млн осіб.

Серед інших тенденцій розвитку вищої освіти в Україні доцільно також виділити зменшення державного замовлення у сфері освіти і, як наслідок, збільшення питомої ваги абітурієнтів, зарахованих до ВНЗ для навчання на платній основі. Так, якщо у 1995 р. для отримання освіти за рахунок фізичних і юридичних осіб було прийнято 18% студентів, то в 2013 р. 58%. Хоча після стрімкого падіння у 90-і рр. ХХ ст. з середини 2000 р. починається поступове зростання державного замовлення на 1 – 2% кожного року.

Законом України “Про освіту” передбачено бюджетні асигнування на освіту в розмірі не менше 10% національного доходу. При цьому ж, фактично виділяється трохи більше, ніж шість [12].

В сучасних умовах джерела фінансування навчання українських студентів характеризуються багатоканальністю (рис. 1).

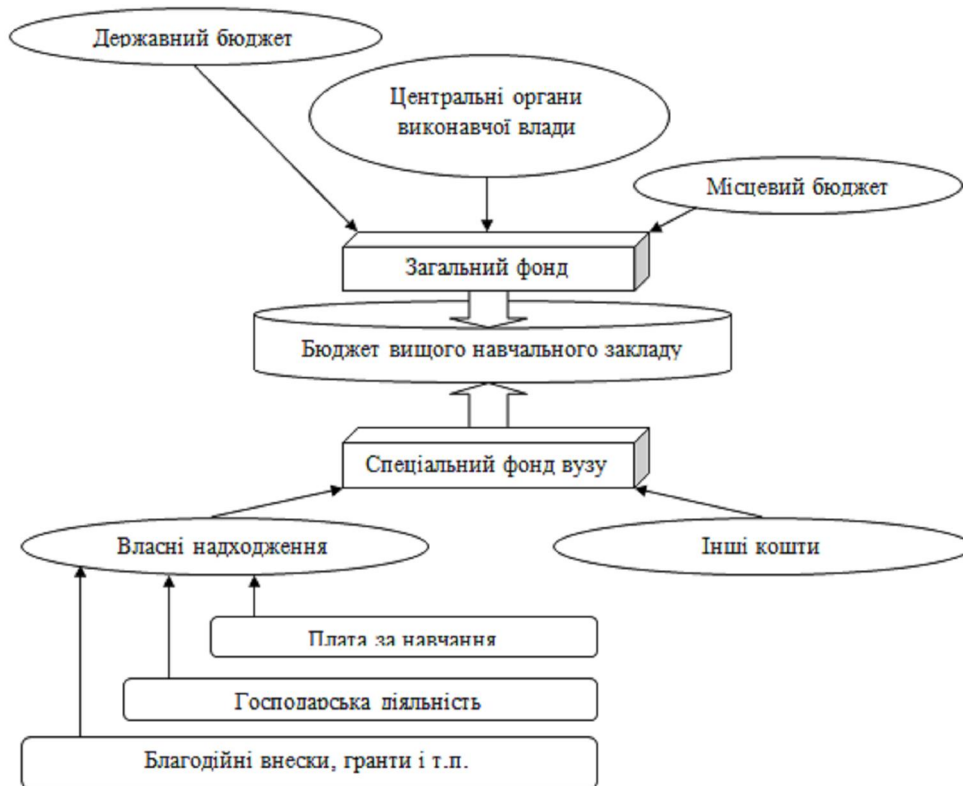


Рис. 1. Джерела фінансування державних ВНЗ України [13, 14]

Традиційно основним джерелом фінансування діяльності державних ВНЗ є кошти загального фонду бюджету, що спрямовуються на підготовку фахівців у межах державного замовлення та проведення науково-дослідних робіт. При цьому треба відзначити, що забезпечення закладів вищої освіти державою відбувається на основі застосування методу кошторисного фінансування.

Одним із головних недоліків такого підходу є те, що бюджет ВНЗ затверджується в кінці календарного року на наступний, знову ж таки, календарний рік. Потрібно звернути увагу на те, що кількість ставок викладачів, яка затверджується в цьому бюджеті, розраховується на основі міністерських нормативів із урахуванням поточного контингенту студентів і прогнозованого контингенту першокурсників та старшокурсників (спеціалістів і магістрів) станом на 1 вересня наступного навчального року. Зрозуміло, що спрогнозувати в нинішніх умовах точну кількість студентів є досить складним завданням, тому після проведення вступної кампанії, разом зі зміною контингенту студентів, доводиться і перераховувати нормативну кількість ставок викладачів. У результаті державою змінюється фінансування загального фонду ВНЗ відповідно до кількості студентів, що навчаються за рахунок державного замовлення, що призводить до уточнення бюджету.

Значні обсяги фінансування залучаються вищою освітою і з позабюджетних коштів, насамперед за рахунок плати за навчання. Якщо проаналізувати структуру наповнення бюджетів ВНЗ системи Міністерства освіти та науки (далі – МОН), то можна зробити висновок про те, що частка позабюджетних коштів постійно зростає. У 2011 р. частка державного фінансування вищої освіти становила 69%, а недержавного – 31%. Так у 2012 р. співвідношення загального фонду державних ВНЗ до спеціального становило 9,3 млрд грн до 5,9 млрд грн, тобто відповідно 61% проти 39% у середньому в Україні.

Недержавне фінансування ВНЗ складає спеціальний фонд. Структура і відносний обсяг джерел наповнення фонду здебільшого є однаковою для більшості ВНЗ (рис. 2).

Хоча, скажімо, для галузевих ВНЗ частка кожної статті витрат може відрізнитись. Так, наприклад, для навчальних закладів III – IV рівня акредитації, що підпорядковуються Міністерству аграрної політики та продовольства України, доходи спеціального фонду в 2012 р. мали таку структуру: 69,7% – плата за навчання (сукупно кошти юридичних і фізичних осіб), 27% – отримано від господарської діяльності та здачі в оренду майна, і 3% – інші надходження (гранти, спонсорська допомога тощо). Доцільно зауважити, що такий великий відсоток наповнення спеціального фонду коштами, отриманими від господарської діяльності, є, скоріше, винятком, ніж правилом. Домінуючим позабюджетним джерелом формування фінансового забезпечення вищих закладів освіти залишаються кошти студентів та їх батьків, рідше юридичних осіб, що оплачували навчання своїх співробітників.

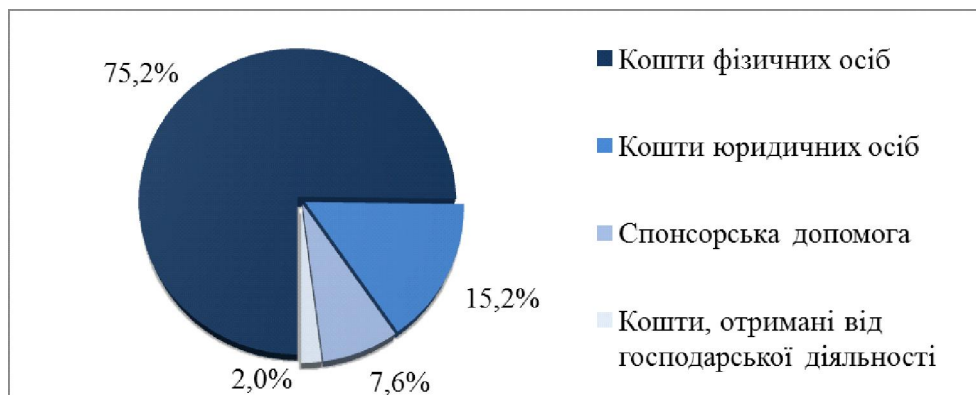


Рис. 2. Джерела наповнення спеціального фонду ВНЗ [15]

Розмір спеціального фонду також коригується протягом календарного року відповідно до зміни кількості студентів контрактної форми та обсягів надходжень у вигляді плати за навчання. Зміна кількості студентів-контрактників безпосередньо впливає й на кількість ставок викладачів, що необхідні для забезпечення їхнього навчання, відповідно до нормативів МОН [16]. Аналіз даних системи “Конкурс” у 2011 – 2013 рр. показує, що на більшість спеціальностей набір переважно здійснюється трохи вище від кількості бюджетних місць у ліцензії ВНЗ (за винятком провідних університетів). Це означає, що основна стаття доходів спеціального фонду багатьох ВНЗ значно зменшилась, як і об’єм самого фонду.

Перераховані вище явища мають істотні наслідки для вищої освіти щодо її фінансового забезпечення та, як результат, якості надання освітянських послуг. Так, багато українських ВНЗ унаслідок значної нестачі коштів вичерпали майже усі резерви для покриття витрат на здійснення навчання. Стан економіки вищої освіти потребує пошуку ефективних управлінських рішень для виходу з непростої ситуації, що склалась. Для цього, насамперед, на нашу думку, необхідним є проведення дослідження видаткової частини бюджету ВНЗ. Це дасть змогу визначити, за рахунок яких резервів може здійснюватися вплив на величину витрат ВНЗ.

У ВНЗ державної форми власності використовується постатейний метод планування видатків строком на один календарний рік. Витрати ВНЗ здійснюються відповідно до затвердженого кошторису. Основою для розподілу виділених коштів та проекту кошторису витрат ВНЗ є затвержені МОН або галузевими міністерствами граничні рівні видатків із загального фонду бюджету з урахуванням доходної частини кошторису та чисельності студентів, що навчаються за кошти державного бюджету [17].

На основі зведеного показника доходів кошторису визначається обсяг витрат спеціального фонду кошторису ВНЗ. Розподіл спеціального фонду передбачає, насамперед, фінансування видатків захищених статей, пропорційно кількості студентів, що навчаються за контрактом.

На нинішньому етапі розвитку вищої освіти в Україні спостерігається значний дисбаланс у постатейному фінансуванні витрат ВНЗ за рахунок спеціального та загального фондів. Так, із загального фонду в більшості ВНЗ фінансується лише заробітна плата, стипендії студентів та комунальні послуги, частково ремонти. За рахунок коштів спеціального фонду ВНЗ фінансують всі інші витрати та частину витрат, що не були профінансовані з загального фонду. Хоча, згідно із законодавством, плата за навчання студентів контрактної форми повинна покривати витрати ВНЗ у пропорційному співвідношенні до загального фонду, і відповідно кількості студентів, що навчаються за власний кошт.

Основними статтями витрат ВНЗ є заробітна плата та нарахування на неї, стипендії, оплата комунальних послуг та енергоносіїв, придбання предметів навчання, придбання обладнання і предметів довгострокового користування, ремонт та інші видатки.

Частка окремих статей видатків є індивідуальною для кожного ВНЗ у структурі його бюджету, та все ж є певні загальні тенденції. Так, надання освітніх послуг ВНЗ є досить трудомістким процесом, що обумовлює левову частку витрат на фонд оплати праці та нарахування на нього. В українських вищих закладах освіти на цю статтю припадає від 50% до 80% всіх витрат. Специфіка освітніх послуг, які є основним видом діяльності ВНЗ, обумовлює типовість такого розподілу витрат.

Фонд оплати праці ВНЗ планується за групами персоналу: професорсько-викладацький склад (далі – ПВС), навчально-допоміжний, адміністративно-допоміжний,

адміністративно-господарський та інший персонал. Фонд заробітної плати ПВС розраховують виходячи з кількості посад і середньої ставки заробітної плати. Фонд заробітної плати інших груп персоналу визначають згідно з типовими штатами і затвердженими посадовими окладами. Також, на відміну від ПВС, кількість технічного та допоміжного персоналу є відносно сталою величиною для кожного окремого ВНЗ.

Аналізуючи витрати українських ВНЗ можна помітити тенденцію щодо збільшення кількості викладачів та відповідне зростання обсягу фонду заробітної плати ПВС (рис. 3).

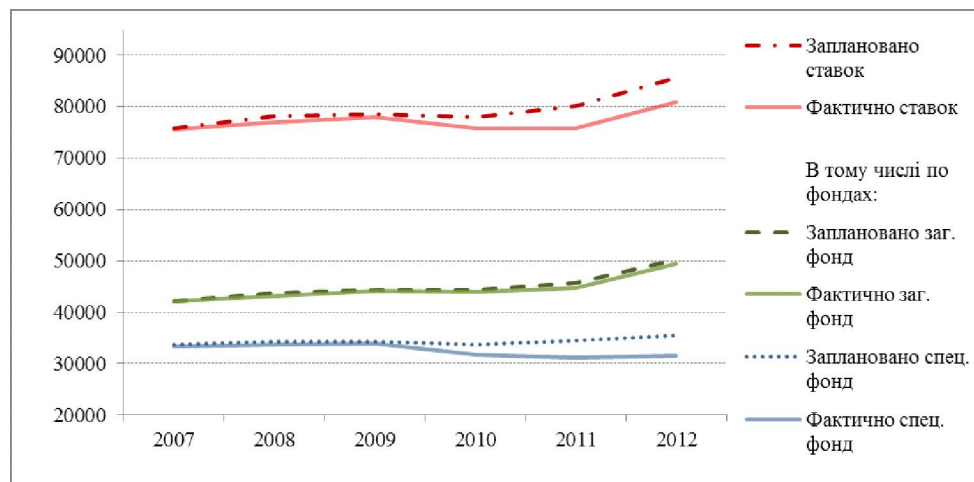


Рис. 3. Середньорічна кількість ПВС за джерелами фінансування у ВНЗ МОН [18, 19]

Із наведених даних видно, що кількість ставок ПВС має тенденцію до зростання. Суттєвим є відхилення запланованої кількості ставок викладачів від фактичної, тобто прогнозу кількості ставок на початку року і працюючої кількості ПВС наприкінці. Так, у 2011 р. кількість ставок викладачів зменшилась на 4401 одиниць від запланованої, що в середньому становило 33 ставки на кожен ВНЗ. У 2012 р. відхилення склало ще більше – 4566 ставок викладачів, що становить в середньому 30 ставок на один освітній заклад. Зменшення середнього відхилення в 2012 р. пояснюється збільшенням кількості ВНЗ, що підпорядковуються МОН, з 135 до 151 [20].

Як зазначалось вище, невідповідність планової кількості викладачів фактичній пов'язана, насамперед, із використанням системи кошторисного фінансування. Бюджет ВНЗ та загальний фонд затверджуються на календарний рік. У проекті бюджету ВНЗ всі видатки розраховуються за даними минулорічного кошторису з деякими припущеннями щодо прогнозованого контингенту, а відповідно й прогнозної кількості ставок ПВС.

Зрозуміло, що припущення не завжди виправдовуються, адже кількість ставок ПВС залежить від складу і структури контингенту, що змінюються після кожної сесії (внаслідок відрахувань, випусків, переходів на інші спеціальності тощо) та після проведення вступної кампанії (формування контингенту першокурсників). Тому фактична кількість ставок викладачів протягом року змінюється декілька разів відповідно до контингенту. Це призводить до змін не лише у структурі видатків, а й до перерозподілу навантаження між структурними підрозділами ВНЗ, зміни внутрішніх норм та положень щодо розрахунку навантаження для його приведення у відповідність з міністерськими нормами.

Реалії сучасного етапу розвитку вищої освіти такі, що кожної весни в період підготовки до наступного навчального року у всіх навчальних закладах розгортається боротьба за кількість ставок ПВС з метою дотримання об'ємів фонду їхньої заробітної плати в межах бюджету ВНЗ.

Одним із основних варіантів вирішення проблеми недостатнього фінансового забезпечення і збереження балансу є вплив на фонд оплати праці як основного джерела витрат ВНЗ через навчальне навантаження викладачів. Оскільки верхня межа кількості годин на ставку викладача поки що законодавчо обмежена, то шукають шляхи зменшення об'ємів самого навчального навантаження при тій же кількості студентів. Абсолютно очевидно, що будь-які скорочення, а часом і повна ліквідація, певних видів навчальної роботи призводить до погіршення якості навчання. Нам не відомі дослідження, які б однозначно ранжували всі види навчальної роботи в порядку зростання їх впливу на якість підготовки фахівця з урахуванням специфіки конкретної спеціальності. Це означає, що, на жаль, всі маніпуляції щодо оптимізації об'ємів навчального навантаження базуються на досвіді та інтуїції, але робити це потрібно, бо в умовах жорстких фінансових обмежень інший вихід знайти досить складно.

На сучасному етапі ВНЗ необхідний інструмент, що дав би змогу оперативно оцінити результати прийняття управлінських рішень, щодо розподілу ресурсів і тим самим підвищити ефективність діяльності навчального закладу та його керівництва. Виникає потреба створення математичних моделей, практична реалізація яких дала б змогу у реальному часі відпрацювати певні аспекти організації та управління ВНЗ, та дала б змогу його керівництву ефективніше формувати подальшу стратегію розвитку університету

Для вирішення поставленої проблеми пропонуємо формалізувати процес розрахунку та розподілу навчального навантаження ВНЗ та визначення кількості ставок ПВС, з метою побудови моделі для подальшого створення на її основі інформаційної системи підтримки прийняття рішень.

#### **Висновки**

На сучасному етапі бюджетна система вищої освіти знаходиться у досить скрутному становищі. Унаслідок значного недофінансування з державного бюджету та недоборів студентів багато ВНЗ опинилось на межі своїх економічних можливостей. Унаслідок цього особливої актуальності набуває питання підвищення ефективності управління фінансовими ресурсами ВНЗ та фондом заробітної плати ПВС як найбільшої статті витрат бюджету ВНЗ. У дослідженні визначено, що управління навантаженням і фондом заробітної плати викладачів відбувається, здебільшого, на інтуїтивному рівні. Пропонуємо створення моделі цього процесу для подальшої розробки на її основі інструментарію, що дав би змогу підвищити ефективність визначення об'ємів навчального навантаження та кількості ставок ПВС, необхідної для його виконання.

Наступний етап дослідження вбачаємо у системному дослідженні та розробці моделі процесу визначення кількості ставок ПВС як основної статті витрат ВНЗ.

#### **Література**

1. Виноградня В. Порядок та форми розрахунків в діяльності державних вищих навчальних закладів [Електронний ресурс] / В. Виноградня. — Режим доступу : [http://abookz.com/book\\_521\\_page\\_2](http://abookz.com/book_521_page_2).

2. Куклін О. В. Економічні аспекти вищої освіти [Текст] : монографія / О. В. Куклін. — К. : Знання України, 2008. — 311 с.
3. Антонова О. М. Оцінка економічної ефективності діяльності вищого навчального закладу / О. М. Антонова // ДУІКТ [Текст]. — 2012. — № 1. — С. 21.
4. Зеленський К. Вартість навчання, порядок формування ціни та шляхи її зменшення / К. Зеленський, О. Синишин // Вища школа [Текст] : наук.-практ. вид. — 2009. — № 10. — С. 61—85.
5. Бакуліна М. Г. Розробка й удосконалення методів оцінювання ефективності та конкурентоздатності освітніх послуг вищих навчальних закладів України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. техн. наук : спец. 05.01.02 / Бакуліна М. Г. — К. : [б. в.], 2010. — 21 с.
6. Куцинська М. В. Аналітичне забезпечення оцінки ефективності функціонування кафедр вищого навчального закладу / М. В. Куцинська, Г. О. Король // Економічний вісник НГУ [Текст]. — 2009. — № 3. — С. 128—137.
7. Стеблюк Н. Ф. Державне регулювання підготовки фахівців у системі вищої освіти України [Текст] : монографія / Н. Ф. Стеблюк. — Донецьк : Ін-т економіки промисловості НАН України, 2013. — 232 с.
8. Іванов М. М. Модель оптимізації витрат бюджету вищого навчального закладу в ринкових умовах / М. М. Іванов, І. І. Рекун // Формування ринкової економіки в Україні [Текст] : зб. наук. пр. — 2008. — № 2008. — С. 83—86.
9. Стеців І. Система управління витратами вищих навчальних закладів недержавного сектора економіки: передумови формування та напрями удосконалення основних аспектів / І. Стеців // Демократичне врядування [Електронний ресурс] : наук. вісн. — 2012. — Режим доступу : <http://goo.gl/cnezpS>.
10. Шевченко Л. С. Вища освіта: політика “розподілу витрат” та її ризики в Україні / Л. С. Шевченко // Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого [Текст]. — 2011. — № 2. — С. 2—19. — (Серія “Економічна теорія та право”).
11. Чепоров В. В. Фінансові ризики в моделі ресурсного забезпечення попиту та пропозиції у вищих навчальних закладах: емпіричний аспект / В. В. Чепоров, Г. С. Чепоров // Фінанси, банки, інвестиції [Текст] : наук. вісн. — 2013. — № 1. — С. 33—44.
12. Основні показники діяльності вищих навчальних закладів України на початок 2011/12 навчального року [Текст] : стат. бюлет. / [відп. за вип. І. В. Калачова]. — К. : Державна служба статистики України, 2012. — 219 с.
13. Про вищу освіту : Закон України № 2984-III від 17.01.2002 р. (із змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України [Текст]. — 2002. — № 20. — С. 134.
14. Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ : Постанова Кабінету Міністрів України № 228 від 28.02.2002 р. // Офіційний вісник України [Текст]. — 2002. — № 9. — Ст. 414.
15. Інформація про виконання результативних показників, що характеризують виконання бюджетної програми за 2012 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://goo.gl/KVv1GF>.
16. Порядок складання, розгляду, затвердження та основні вимоги до виконання кошторисів бюджетних установ... — Ст. 414.
17. Про затвердження нормативів чисельності студентів, аспірантів, докторантів, здобувачів наукового ступеня кандидата наук, слухачів, екстернів на одну штатну посаду науково-педагогічного працівника у вищих навчальних закладах III і IV рівня акредитації

та вищих навчальних закладах післядипломної освіти державної форми власності [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України № 1134 від 17.08.2002 р. — Режим доступу : [www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua).

18. Чепоров В. В. Фінансові ризики в моделі ресурсного забезпечення попиту та пропозиції у вищих навчальних закладах: емпіричний аспект... — С. 33—44.

19. Інформація про виконання результативних показників, що характеризують виконання бюджетної програми за 2012 р. ...

20. Чепоров В. В. Фінансові ризики в моделі ресурсного забезпечення попиту та пропозиції у вищих навчальних закладах: емпіричний аспект... — С. 33—44.

**P. Denyshchuk**

**INCOMES STRUCTURE AND MAIN ARTICLES OF EXPENDITURES  
OF STATE HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS  
OF III–IV ACCREDITATION LEVEL**

**Modern state of funding for higher educational establishments in Ukraine is considered. The structure and the relative amount of the revenues and the main items of budgets expenditure of state higher educational establishments of III-IV accreditation level are defined. The structure of the financing fund of teachers' salary is analyzed. The possible ways of improving the process of calculating the amount of the rates of teachers and teaching load at higher educational establishments are defined.**

**Key words: budget of higher educational establishments, income structure of higher educational establishments, the main items of expenditure of higher educational establishments, amount of the rates of teachers.**